

верната стена. Мястото на дванайсетия празник – „Успение Богородично“, при което Христос се явява за душата на майка си в пълната си слава, заобиколен от небесното войнство, е обикновено над западната врата. В първия регистър, а понякога и над него, в медальони и в допоясни фигури са изписани най-почитаните светци в реда, в който са чествани през годината. Те са едновременно пример и застъпници за вярващите.

В паметниците на византийската мозайка и стенна живопис от тази епоха ясно се различават двете различни течения, които са налице още в IX в. Едното, чийто представител са мозайките в църквата на манастира „Св. преподобни Лука“ във Фокида – Гърция, създадени вероятно в първата половина на XI в.¹¹, продължава в известен смисъл традициите на мозайките от „Св. София“ в Солун. Фигурите са с груби черти и скъсени пропорции, обобщено и графично третираны, но с подчертана експресия на лицата. Повечето специалисти смятат, че майсторите на мозайките на църквата „Св. София“ в Киев са представители на същото течение¹². Мозайките в притвора на църквата „Успение Богородично“ в Никея (1025-1028, днес разрушени), а около средата на века – тези в Неа Мони на остров Хиос¹³, свидетелстват за наличието по същото време на друг, междинен стил във византийската мозайка, при който „асимилирането на класическата и спиритуалистичната тенденции е получило по-сполучлив израз“¹⁴ и който се свързва с византийската столица, както и мозайките от 1091 г. в главната църква на манастира „Ватопед“ в Света гора¹⁵.

Вярност към класическата традиция показват мозайките на църквата на манастира „Дафни“ до Атина¹⁶, чийто стил тепърва ще влияе върху класицизиращото направление във византийската живопис. Високите стройни и гъвкави фигури с антични стойки, овалите и меките преливи в моделировката на лицата, хармонично ритмуваните гънки на дрехите не изключват духовното съдържание на изображенията, нито дори подчертаната експресия в лицето на Вседържителя от полусферата на централния купол.

В земите, влизали в обхвата на Първото българско царство, съществуват и до днес няколко ценни паметника на стенната живопис от периода на византийската власт. Най-ранни и най-силно свързани със солунската традиция са стенописите на катедралната църква „Св. София“ в Охрид, строена в Борисово или Самуилово време. Както показва изображението на цариградския патриарх Евстати, починал в 1025 г., тези стенописи датират от времето на византийския архиепископ Лъв (1037–1056), т. е. от втората четвърт на XI в.¹⁷

Близки до тях по стил, но по-спокойни по изпълнение и с по-мека моделировка са стенописите от втория слой на църквата „Св. Леонтий“ във Водоча, Струмишко¹⁸, от които са запазени значителен брой изображения. Някои автори намират, че стенописите в охридската „Св. София“ са повлияни от цариградското изкуство, по-точно – че са творба на солунско ателие, работило под преки цариградски влияния¹⁹. Основание за това им дават фреските в солунските църкви „Богородица на медникарите“ („Панагия тон Халкеон“ – 1028) и „Св. София“, чийто фрески в притвора са твърде близки до охридските и показват едно по-изчистено и класицизиращо, но все пак сродно и по-ранно от охридското изкуство²⁰. Наистина вътрешното напрежение на лица и фигури от сцените в охридската катедрала, йератичната неподвижност на фигурите от първия регистър, подсилена от вертикалните гънки на дрехите и съчетана със суровата динамика в израза на лицата, на широко отворените очи с гневно искрящ, понякога фанатично вперен поглед, са единствени в съкровищницата на средновековната живопис. В моделировката и колорита на охридските стенописи все още намираме следи от връщането към античните принципи, характерно за прехода IX–X в. – меките сиво-синкави, зеленикави, розови и виолетови тонове, почти скулптурното изграждане на формата и т. н., но плътният контур, макар и сливащ се със сенките, строгата неподвижност на насрещно изобразените светци, схематизацията на гънките, очертаващи дрехите на раздвижените фигури, носят отзвука от новите тенденции на късния „атически“ класицизъм, който, както и засилената екстатичност на израза, са се оформили около края на X и началото на XI в. Известно изсушаване и дематериализиране на формите може да бъде отдадено отчасти и на майсторите, може би местни, но несъмнено следващи солунски образци.

Провинциален, антикласичен характер имат фрагментите от първия живописен слой, открити неотдавна в протезиса и диаконика на църквата „Св. Йоан Богослов“ в Земенския манастир²¹. Освен няколкото представени насрещно допоясни изображения във втория регистър, недобре запазени, ще видим лицето на св. Ана, части от фигурата на Йоаким от „Отхвърлянето даровете на Йоаким и Ана“ в тимпана на диаконика към наоса и на св. Константин и св. Елена в съответния тимпан на протезиса.

❖

9